

POLONYA'DA TÜRKOLOJİ: BAŞARILARI VE GELECEKTEKİ GELİŞİMİ İLE İLGİLİ BAZI SORUNLAR *

ZYGMUNT ABRAHAMOWICZ
Polonya Bilimler Akademisi, Varşova

Çeviren: Doç. Dr. TÜTEN ÖZKAYA

Giriş

Polonya'da, Türkiye ve Türkler ile ilgili olarak yapılan çalışmaların tarihi eski devirlere kadar uzanmaktadır. Bu çalışmalar, Doğu'ya, Dinyeper ötesindeki alanlara doğru ilerleyen Polonyalılar'ın ilk kez karşılaştıkları Türk soyundan çeşitli halklarla temas kurma çabaları sonucu başlamıştır. Daha XI. yüzyılda Polonyalılar, Peçenegler arasında misyonerlik çalışmalarıyla uğraşıyorlardı. XIII. Yüzyılın ortalarına doğru Polonya, Moğollar tarafından yeniden istilâ edildi ve Pole Benedict, Moğolistan'a geziye çıkan Giovanni da Pian del Carpine'ye eşlik etti. 1287'de, muhtemelen Polonyalı olan Ladislaus adında birisi Kırım'a görevle gitti. Altın Ordu İmparatorluğu'nun çöküşü, Lehistan-Litvanya devletinin bu ülke halkının meselelerine müdahale etmesine yol açtı ve bunu, Tatarlar ile uzun süren bir ilişki dönemi izledi. Lehistan-Litvanya devletinin, Osmanlı sarayı ile ilk diplomatik teması, 1414 yılına rastlar. Polonyalılar'ın 1444'de Varna Meydan Savaşı'nda uğradığı yenilgiden ve Türkler'in 1484 yılında kazandığı zaferlerden sonra, iki devlet, 1489'da barışçı bir çözüm yolu aradılar.

Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan-Litvanya devleti arasındaki resmî temaslar sırasında görev yapan ilk tercümanlar (dragomanlar), anayurtlarında Türkçe konuşan Polonya ya da Litvanya uyruklu Tatarlar ve Ermeniler idi. XVII. Yüzyılda bu görev, Arapça alfabeyle birlikte gerekli dilleri öğrenmiş olan aydın bir Polonyalı grubu tarafından devr alındı. Bunlar arasında en seçkin olanı, Sa'di'nin *Gülistan*'ını (şüirin Türkçe yorumlamasından) çeviren Samuel Otwonowski'dir (Otvonovski) (ölümü

* *International Journal of Turkish Studies* III, I (1984-85), ss. 123-138.

1642'den sonra). Ayrıca, Polonya'da Meniński adını alarak Türk dilinin mükemmel *Büyük Sözlüğü*'ne (1683) Lehçe açıklayıcı notlar yazmış olan François Mesgnien, kısa bir süre içinde Polonya Kraliyet kaleminde görev yaptı. Türkçe o zamanlar, Polonya'da rağbette olan ve Velihaht Jan Sobieski (Yan Sobyeski) tarafından da konuşulan bir dildi. XVIII. Yüzyılın sonlarında, Polonya'nın son Kralı ve Doğu hayranı olan Stanislaus Augustus'un teşvikiyle İstanbul'da *Dil Oğlanları (Jeunes de Langues)* adlı Polonya okulu açıldı. Aydın ve soylu Prens Czartoryski (Çartoriski) Türkçe (ve Farsça'yı) öğrenmeye çalışmıştı.

Bununla beraber Polonya'da Türk dili ve tarihi ile ilgili çalışmalar, gerçek anlamda XIX. yüzyılda başlamıştır. Antoni Muchliński (Muhlinski) (1808-1878) (ilerde tartışılacak olan) tarih eserleri yanı sıra, Rusya'da "Türk Antolojisi"ni yayınladı ve Polonya dilinde kullanılan Doğu sözcüklerinin etimolojisi üzerine çalışmalar yaptı. Ignacy Pietraszewski (Ignatsy Petraşevski) (1797-1869) ve Józef J.S. Sekowski (Yozef J.S. Sekovski) (1800-1858), özellikle tarih konuları üzerinde çalışmalar yaptılar. Bu üç kişi ülkelerinden sürgün edilmişlerdi ve yurt dışında; A. Muchliński Rusya'da, Ignacy Pietraszewski Prusya'da ve Józef J.S. Sekowski Fransa'da faaliyette bulunmak ihtiyacını duymuşlardı. XIX. Yüzyılın başından itibaren Çarlar İmparatorluğu, bu gibi Polonyalı aydınların, genç siyasi sürgünlerin istilâsına uğramaya başladı. Çeşitli kısa fakat ilginç metinleri, örneğin, bir Başkurt şarkısını, bazı Azerbaycan şarkılarını ve Polonya Doğubilimi araştırmalarının seçkin tarihçisi ve aynı zamanda Türkolog olan Jan Reychman (Yan Reyhman) (1900-1975) tarafından yayınlanan Çuvaşça lügatçeyi bu kişilere borçluyuz.

Sürgünde bulunan Türkologlar'ın sonuncusu, Yakut dili ve folklorünün ünlü araştırmacısı Edward Piekarski'dir (1858-1934). Kendisi ölümüne kadar Rusya'da kaldı ve *opus magnum*'unu (en büyük eserini) bu ülkede yayınladı; bununla beraber Polonya'daki bilim adamlarıyla yakın bir ilişki içindeydi ve *Rocznik Orientalistyczny* (Roçnik Oryentalistçını: Doğubilimi Yıllığı) dergisinde bir dizi makale yayınladı; ilk makalesi bu derginin birinci cildinde çıktı (1914-1915). Yakut dili ve folklorü alanındaki çalışmalar, Polonyalı bilim adamlarının Türk dili ve tarihi ile ilgili olarak yapmış oldukları araştırmaların iki ana dalından birini oluşturmaktadır. Yakut dili ve folklorü, 1924'de Rusya'dan gelen ve Polonyalı Türkologlar arasında en seçkin yere gelmiş olan Wladyslaw Kotwicz'in de (Vladislav Kotviç) (1872-1944) araştırma alanını oluşturmuştur. Çok değerli bir Altayist olan Kotwicz, engin bilgi, dürüstlük, dikkatli ve isabetli araştırmacılık

gibi önemli meziyetlerini, Moğolca ve Türk dilleri uzmanı olan öğrencisi Marian Lewicki'ye (Maryan Levitski) (1908-1955) aşılamıştır. Onun çalışmaları, Yakut dilinin etimolojisini inceleyen Stanislaw Kalużyński (Stanislaw Kalujnski) tarafından günümüzde kısmen sürdürülmektedir.

Çağdaş Polonya Türkolojisi'nin ikinci kuşak faaliyeti, Krakov'da Jagiellon (Yagellon) Üniversitesi Profesörlerinden Tadeusz Kowalski'nin (Tadeuş Kowalski) (1889-1948) çalışmalarıyla başlamıştır. Türkolog ve aynı zamanda Arap ve İranlılar'ın dil, edebiyat, kültür ve tarihi uzmanı olan Tadeusz, Viyana'da ve Almanya'da öğrenim görmüştür. Türk soyundan halklarla ilgili erken dönem Arapça ve Farsça kaynakların derlemesi, ayrıca Türk lehçe bilimi, hem Türkiye ve hem de Balkan folklorü ve Polonya'daki Karayim Türkleri'nin dil ve etnoğrafyası üzerine çalışmaları-başlıca eserlerini oluşturmaktadır. Varşova Üniversitesi Profesörü ve Troki'li Karayim Türkleri'nden olan öğrencisi Ananiasz Zajalczkowski (Ananyaş Zayonçkovski) (1903-1970), Karayim Türkleri ile ilgili olarak Kowalski'nin başlattığı araştırmaları sürdürmüştür. Bir dizi eski Osmanlı metinleri, Kıpçak dilinin sözlüğünü inceleyen çalışmalar ve Mısır Memlûk edebiyatını yayınladı; Slav dillerinde ve özellikle Polonya dilinde kullanılan Türkçe sözcükler üzerine değerli çalışmalar yaptı. Zajalczkowski'nin çok sayıda öğrencilerinden bazıları, Osmanlı ve Yeni Türk edebiyatı alanında faaliyet göstermiştir ve halen göstermektedir; bunlar arasında, inceleme yazarı, metin hazırlayıcısı, yayıncısı ve çevirmen olarak faaliyet gösteren Stanisława Plaskowicka-Rymkiewicz (Stanislava Plaskovitska-Rımkeviç), Malgorzata Labelcka-Koecherowa (Malgojata Labentska-Koherova), Antoni M. Wasilewski (Vasilevski), Tadeusz Majda (Tadeuş Mayda) ve Lucyna Bauer'i (Lutsina Bauer) sayabiliriz. Majda'nın en yeni ve en önemli çalışması, XVII. yüzyıl Osmanlı metnlerinin tıpkıbasımlarını yayına hazırlamaktır. Aleksander Dubiński, dikkatini Karayim Türkleri'nin dili üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu okulun en genç üyelerinden olan Reychman ve Wojciech Hensel (Voysieh Hensel) kendilerini, tarih meselelerinin incelemesine adanmışlardır. S. Kalużyński ve Edward Tryjarski de (Edvard Tryjarski) A. Zajalczkowski'nin eski öğrencilerindedir.

Krakov'da Türkoloji Kürsüsü'nde halen Profesör Włodzimierz Zajalczkowski (Vlodimej Zayonçkovski) bulunmaktadır. Kendisi, ana dili Karayimce üzerinde araştırma yapmakla birlikte, Makedonya Türkleri'nin ve en çok Gagavuz Türkleri ile Dobruca'daki Tatarlar'ın dil ve folklorü ve bazen de Kırım ve Azerbaycan metinleri üzerinde inceleme ve araştırmalar yaparak Kowalski'nin izinde yürümektedir. Öğrencisi olan Jan Ciepinski

(Yan Çepinski), çalışmalarını edebî metinler üzerinde yoğunlaştırmıştır; son olarak Yusuf Nabi'nin *Hayriye*'sini baskıya hazırlamaktadır. Jerzy Lisowski (Yeji Lisovski), tarih konusunda bazı kısa makalelerin ve Çuvaş diliyle ilgili araştırmaların yazarıdır. Ciecierska-Chlapowa (Çeçerska-Hlapova), tarih konusunda bazı araştırmalar yaptıktan sonra, çağdaş Türk yazarı Orhan Asena'nın oyunlarındaki sosyal sorunları incelemeye yönelmiştir. Türk dilini araştıran grubtan Slavist Stanislaw Stachowski (Stahovski), Slav dillerindeki Türkçe sözcükler ve Osmanlı Türkçesi'ndeki Arapça sözcükler konusunu işleyen bir dizi yazı ve kitap meydana getirmiştir; son çalışması, 1615 yılında Polonyalı Marcin Paszkowski (Marçin Paşkovski) tarafından hazırlanmış olan Türkçe lügatçe üzerinedir. Araştırmalarına Varşova'da başlayan, fakat diplomalarını Krakov'da alan bu satırların yazarı, Polonya'nın tarihini incelerken dikkatini en çok Osmanlı ve Kırım kaynaklarına çevirmiştir.

Polonya'da Türkoloji'den söz ederken Profesör Tadeusz Lewicki'yi anmadan geçemeyiz. Slav halklarının tarihini incelemek amacıyla tarih kaynakları ve Arap coğrafyası konusunda uzmanlaşan Lewicki, Arap dili ve edebiyatı bilgini olarak birçok yıl Jagiellon Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Kürsü (daha sonra Enstitü haline gelen) Başkanlığı makamını işgal etmiştir. Türk dili, edebiyatı ve tarihi üzerine yapılan çalışmaların kendine özgü bir tarzda gelişmesine büyük önem vermiştir ve eserleri çoğunlukla, Güneydoğu Avrupa'da yaşayan Türk soyundan halkların tarih alanını kapsamaktadır.

Polonya Türkolojisi, diğer ülkelerdeki birçok merkezle sıkı temas halinde bulunarak gelişmektedir. Polonya'da çıkan *Rocznik Orientalistyczny*, *Przegląd Orientalistyczny* (Pşeglon d Oryentalistiçni: Doğubilimi Dergisi) ve *Folio Orientalia* gibi dergilerde hem Doğulu ve hem de Batılı yazarların yazıları yayınlanmaktadır. Türk soyundan halkların tarihi üzerine yabancı dilde yazılmış eserlerin bir takım çevirileri Polonya'da yayınlanmıştır.

Bu tanıtma yazısının maksadı, Polonyalı Türkologların tüm çalışmalarını incelemek değildir. Bu yapılması güç bir çalışmadır ve zaten gereksizdir. *Polonya Doğubilimi Araştırmaları'nın Tarihi Üzerine Denemeler* (hepsi Lehçe)¹ başlıklı kitabın üç cildi içinde ve ayrıca yukarıda

¹ Baranowski, *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku (La connaissance de l'Orient en Pologne avant le XVIIIe siècle* (Lodz, 1950); Reychman, *Znajomość i nauczanie języków orientalnych w Polsce XVIII wieku [XVIII. Yüzyılda Polonyada Doğu Dilleri Bilgisi ve Öğretimi]* (Wroclaw, 1950); *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki [Polonya Doğubilimi Tarihine Dair Taslaklar]*, 3 cilt (Varşova, 1957-1972). Yazımda, Lehçe olan makaleleri bundan böyle kaydetmeyeceğim. Başlıkların çoğu çevrilmiştir ve notlar bu hususu belirtmektedir.

anılan dergilerde Bohdan Baronowski (Bohdan Baranovski), Reyhman tarafından Polonya Türkolojisi üzerine yapılmış oldukça hacimli yayınlar vardır. Ayrıca birçok yazarın ölümünden sonra bibliyografyalar yayınlanmıştır. Bu sebeple bu makalenin kapsamını, Polonya'da Türkler ile ilgili olarak yapılan araştırmaların sadece üç dalının değerlendirilmesiyle sınırlı tutacağım: 1) Polonya'daki Türk soyundan toplulukların dil ve folklorü; 2) sanatı ve 3) tarihi. Bu araştırma alanları, Polonya'nın tarihsel-kültürel iklimine özgüdür ve Türk soyundan halkların, Polonya ile geçmişte ve günümüzdeki ilişkileri hakkındaki bilginin Polonyalılar arasında yayılması ve daha iyi bir karşılıklı anlaşmanın elde edilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Türk dilinin dilbilimi ve Türk soyundan toplulukların ırkı üzerine yapılan araştırmalar

Farklı inanca sahip olan ancak, en azından başlangıçta, Türk dili ile ve çok büyük bir ihtimalle Türk ırkıyla da bütünleşmiş olan üç azınlık topluluğu uzun zamandır eski Lehistan-Litvanya devletinin doğu bölgelerinde yaşamaktadır. Bunlar Tatarlar, Karayimler ve (sözde) Ermenilerdir. Polonyalı Türkologlar, bu toplulukların dil, folklor, kültür ve tarihini inceleme ve araştırmaya büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Müslüman Tatarlar Lipka olarak bilinir; eskiden Kırımlılar'ın Litvanya'ya verdikleri *Lipka* adından gelmektedir². Litvanya, önce, XIV. yüzyılın sonunda ve XV. yüzyılın başında, Litvanya ve Lehistan'ın Kırım olaylarına karışmasından ve daha geç dönemde, savaş tutsağı alındıktan sonra Müslüman Tatarlar'ın yerleştikleri bir bölge olmuştur. Zaten daha önceleri, anayurtlarındaki zor ve şiddetten kurtulmak için Litvanya'ya kaçmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Lehistan-Litvanya devletinde kralların ve büyük duklerin güvenini kazanan Müslüman Tatarlar orduda hizmet etmişler (örneğin, Jan Sobieski'nin Viyana seferine katılmışlar) ve krallar ile Tatar hanları ve Babiâli arasında tercümanlık ve kuryelik görevlerinde bulunmuşlardır. Osmanlılar Polonya Tatarları'na bundan dolayı ilgi göstermiş olabilirler. Bu ilgi, diğer şeylerin yanı sıra, yazarı bilinmeyen *Risale-i Tatar-i Leh*'de (1558) ve II. Sultan Murat'ın bu topluluğa daha geniş dini özgürlük verilmesi ricasıyla Kral III. Sigismund Vasa'ya 1597'de gönderdiği mektupta açıkça görülmektedir³. XVIII.

² Bk. V.V. Veliaminoff-Zernoff, *Matériaux pour servir à l'histoire du Khanat de Crimée* (St. Peterburg, 1864), no. 1.

³ Bk. benim: *Katalog dokumentów turekich (Catalogue des documents turcs) [Türk Belgeleri Kataloğu]* (Varşova, 1959), no. 236, s. 1.

Yüzyılda Lipkalar, Türk yetkilileri ile Kamieniec Podolski'nin (Kamenets Podolski) kumandan-subayları arasında teati edilen ve Polonya koleksiyonlarında muhafaza edilen mektuplarda görüldüğü gibi, Hotin Paşa'nın *divan*'ında Polonyalı sekreter ve tercüman olarak hizmet etmişlerdir⁴.

XVII. Yüzyıl Türk-Polonya savaşları, Polonya Tatarları'nın durumunda olumsuz yönde bazı değişikliklere yol açtı. Bucaş Antlaşması (1672), Tatarlar'a, İslam ülkelerine göç etme hakkını verdi, ancak çoğunluk Polonya toplumuna iyice uyum sağladığından sadece az sayıda kimse göç etti. Tatarlar'ın Türkiye ile olan temasları, XVIII. yüzyılda bile oldukça canlı bir biçimde sürmüştür (Krakov'da muhafaza edilen bir Türk belgesi bu hususu kanıtlamaktadır. Öte yandan, daha XVII. yüzyılda Polonya Tatarları, diğer topluluklar ile yapılan sık evlilikler sonunda konuştukları Türk dilini tamamıyla unuttular. Bununla beraber, dinî metinler de dahil olmak üzere Polonya ve Beyaz Rus dillerindeki bazı metinleri kaydetmede kullandıkları Arap alfabesini korudular⁵.

Risale-i Tatar-i Leh, Lehçe çevirisiyle ve Muchliński'nin kapsamlı tarih açıklamasıyla birlikte 125 yıl önce Türkçe olarak yayınlandı⁶. Bu tarih yayını, iki dünya savaşı arasında kalan dönemde görülen ulusal ve kültürel canlanmanın, Polonya Tatarları tarafından tam anlamıyla değerlendirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Lehçe ve Fransızca olduğu gibi, Türkçe'de de *Türk Yılı*, *Lehistan Türkleri'nin Tarih, Hars ve Hayatına Dair İlmî, Edebî ve İçtimai Mecmua* başlığını taşıyan ve üç ciltten oluşan hacimli *Rocznik Tataski*'nin (Tatar Yıllığı) yayınlanması, bu canlanmanın en başarılı bir ürünüdür. İlk iki cilt (1932, 1935), Tatar ve Tatar olmayan bilim adamları ve gazeteciler tarafından kaleme alınmış bir takım yazıları kapsıyordu. Bunlar arasında üç seçkin Türkolog yer alıyordu: Kowalski (İstanbul yakınında Polonezköy'deki Polonyalılar hakkında), Seraja Szapszal (Seraya Şapşal) (Lipkalar'ın ana dillerini kaybetmeleri üzerine) ve

⁴ Bu tür bir mektup benim şu eserimde verilmiştir: "François II Rákóczi et la Pologne", *"Türk-Macar Kültür İlişkileri'nin Işığında Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri" Sempozyumu* kitabında (31 Mayıs-3 Haziran 1976) (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1976), s. 67.

⁵ Bk. Jan Reychman, "Nowe prace o zabytkach piśmiennictwa polsko-białoruskiego pismem arabskim" [Arap Alfabesiyle Yazılmış Polonya ve Beyaz Rus Dillerindeki Eserler Üzerine Yeni Yayınlar], *Przegląd Orientalistyczny* no. 3 [53] (1950).

⁶ *Zdanie sprawy o Tatarach litewskich... Z zalaczeniem tekstu tureckiego [Litvanya Tatarları Üzerine Rapor... Türkçe Metin ile Birlikte]* (Vilno, 1858). Bk. ayrıca M. Tayyib Gökbilgin, "Lehistan Tatarları Hakkında bir Risale: Risale-i Tatar-i Leh", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, no. 2 (1971), ss. 121-130.

A. Zajalczkowski (Polonya'da Türk soyundan toplulukları ırk bakımından inceleyen yazılar yazmıştır). Bu eserler, bir takım genç Tatarları, kendi dil ve tarihlerini araştırma hususunda teşvik etmiştir. *Rocznik*'in üçüncü cildi, Lipkalar konusunda Stanislaw Kryczyński (Kriçinski) tarafından hazırlanan büyük bir tarih monoğrafisinin birinci kısmını içermektedir⁷. (Monoğrafinin ikinci bölümü Nazi istilâcılar tarafından imha edilmiştir). Kryczyński, Polonyalaşmış ve Hıristiyanlığı kabul etmiş bir Tatar ailesinden gelmekteydi ve Profesör A. Zajalczkowski'nin öğrencisiydi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Lipkalar tarafından Lipkalar üzerine yapılmış bilimsel yayınların yukarıda verilen kısa listesi, hiç eksiği bulunmayan tam bir liste değildir, ancak yayınlanmış olan her yazıyı bu listede vermek pek mümkün değildir. Eleştiri konusu yapılanlar, zamanın Polonya Tatar topluluğu üzerinde belli bir etkisi olan, gerçekten büyük eserlerdir.

Günümüzde, savaştan sonra değişen sınırlar içerisinde, Polonya'da iki Müslüman Tatar topluluğu vardır. Bu Müslümanlar arasında din duygularını canlandırmak için tekrar tekrar girişimlerde bulunulmuştur. Kùltürleri hususunda, ulusunun geçmişini seven Maciej Konopacki'nin (Maçey Konopatski) şahsında ateşli bir destekçi bulmuştur⁸. Polonya'da, Tatar genci Ali Mişkiewicz (Mişkeviç), Tatarlar'ın XIX. yüzyıl tarihini doktora tez konusu olarak seçmiştir. Bununla beraber, Türk diline geri dönüş, önemli güçlükleri de beraberinde getirecektir.

Şimdi bu alanda, Türk dilinde yazılmış anıtsal eserler artık yoktur. İstanbul arşivlerinde zengin malzeme bulunmaktadır, ancak bu konu, mükemmel bir inceleme yazısında Cengiz Orhonlu tarafından etraflıca ele alınmıştır⁹. (Bu yazının Lehçe'ye çevrilmesi tavsiye edilebilir),

Karayim Türkleri Tevrat'a inanırlar. Litvanya'ya ve şimdi Batı Ukrayna olarak bilinen topraklara yerleştikleri zaman ve buranın ordusunda hizmet verirken ve Doğu ülkeleriyle ticaret yaparlarken (günümüze kadar olduğu gibi) bile ana dilleri olan Kıpçak Türkçe'sini muhafaza etmişlerdir, zira ayinlerinde bu dil, İbranice'nin yanında önemli bir yer tutmaktaydı. Onların "*lingua... materna... Tartarica sive potius Turcica*"sına, Litvanya'daki Karayim folklorünü inceleyen İsveçli araştırmacı

⁷ "Tatarzy litewscy" (Litvanyalı Tatarlar), *Rocznik Tatarski* 3 (1938).

⁸ Bk. "Les musulmans en Pologne", *Revue des Etudes Islamiques*, No. 1 (1968): 115-30.

⁹ "Lipkalar", *Türkiyat Mecmuası*, No. 16 (1971).

Gustaf Peringer tarafından ilk kez 1690'da işaret edilmiştir¹⁰. Araştırma, Wilhelm Radloff'un, Karayim Türkleri'nin yaşadığı Kırım ve Troki bölgesine (Litvanya) yaptığı geziyle başladı. Luck-ve-Lalicz (Lutsk-ve-Laliç) lehçesini konu alan eserler, K. Foy (1898), Jan Grzegorzewski (Yan Gjejojevski) (1903, 1909) ve B. Munkacsi (Munkaçi) (1909) tarafından yazılmıştır.

Grzegorzewski, bu alanda inceleme yapan ilk Polonyalı araştırmacıdır ve eserleri, dil ve etnoğrafya konusunda ilginç malzemeler içeren iki makaleden oluşmaktadır. Bununla beraber en onurlu yere sahip olan kişi Kowalski'dir. Kendisi, Halicz (Haliç), Troki ve Vilno'daki Karayim Türkleri'ni birkaç kez ziyaret etmiş ve çok sayıda makalenin yanı sıra *Karaimische Texte im Dialekt von Troki* (1929) başlıklı büyük bir cilt yayınlamış ve Karayim Türkleri'nin tarih, dil ve kültürü üzerine gelecekte yapılacak olan araştırma ve incelemelerin kabataslak bir programını çizmiştir¹¹. Bu program, Karayim gençliğince coşkuyla karşılanmış ve büyük bir bölümü, Kowalski'nin yönetimi altında çalışmış ilk Karayim Türkü olan A. Zajalczkowski tarafından gerçekleştirilmiştir. Zajalczkowski, Karayim Türkleri'nin folklorü, tarihi ve kültürü üzerine bir takım yazılar yazdı. Hazar sorununu ele alan kitabı, Hazarlar ve onların kültür mirasçılarını işleyen makaleleri de Karayim Türkleri'nin tarihiyle ilgilidir. Onun eserleri arasında Türkologların en iyi bildikleri şunlardır: *Les suffixes nominaux et verbaux dans la langue des Karaims occidentaux* (1932) ve *Die karaimische literatur* (PhTF, II)¹²

Kowalski'nin idaresi altında çalışan ikinci Karayim Türkü, W. Zajalczkowski'dir. Troki yerel lehçesini ve Karayim etnoğrafyası ve sözlüğü üzerine bir takım makaleler yazmıştır. Yazıları çoğunlukla *Folio*

¹⁰ Bk. S. Szyszman (Şişman), "Die Karäer in Ost-Mitteleuropa", *Zeitschrift für Ostforschung* 6 No. 1 (1957): 24-25 ve "Gustaf Peringers Mission bei den Karäern", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 102 No. 2 (1952): 227. (Sonuncu eserin 228. sayfasındaki Karayimce üç cümle, İncil'den yapılmış ve İbrani alfabesiyle yazılmış alıntıdır; ne yazık ki bu cümlelerde baskı hatası bulunmaktadır).

¹¹ Bk. Aleksander Dubiński, "Początki zainteresowania językiem i literaturą karaimską w nauce europejskiej do końca XIX wieku" [XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar Avrupa'da Karayim Dili ve Edebiyatı Üzerine Yapılan İlk Araştırma], *Przegląd Orientalistyczny*, No. 30 (1959): 135-44 ve "Z dziejów badań nad językiem i literaturą karaimską (od końca XIX wieku) [XIX. Yüzyılın Sonundan İtibaren, Karayim Dili ve Edebiyatı Üzerine Bazı İncelemeler], *a.g.y.* No. 34 (1960): 145-56.

¹² *PhTF*, "Türkoloji İncili" olarak düşünülür. Bu eserin I. cildi, O. Pritsak tarafından hazırlanmış olan yararlı bir çalışmayı-Karayim gramerinin ana hatlarını içerir.

Orientalia'da yayınlandı. *İslam Ansiklopedisi*'nin yeni baskısında, Doğu Avrupalı Karayimler maddesini yazan yine kendisidir. Halicz'de Karayim Türkü olarak dünyaya gelen ve A. Zajalczkowski'nin öğrencisi olan Józef Sulimowicz (Sulimoviç), dil üzerine XVIII. yüzyılda yazılmış bir eseri baskıya hazırladı¹³. O ayrıca Kırım'dan, değişik içerikli pek çok Karayim elyazması topladı; bu malzeme, Karayim Türkleri'nin ve Kırım'daki diğer toplulukların kültürü hakkında ilginç bilgi sağlayabilir¹⁴. Troki'li Karayim Türkü olan Dubiński, dikkatini Luck-ve-Halicz lehçesine çevirmiştir; onun 1978 yılında basılan makalesi, bu iki merkezden toplanmış olan metinler cildinin bir habercisidir¹⁵.

Sözlük üzerine birkaç sözcük daha ekleyelim: Türk lehçelerinin Radloff tarafından hazırlanmış olan büyük sözlüğünde, Kırım ve Troki lehçelerinden alınmış belli sayıda sözcükten ve Kowalski'nin hazırladığı ve yukarıda sözü edilen *Texte*'nin içinde yer alan lügatçeden başka, Luck'lu Karayim yazarı Aleksander Mardkowicz (Mardkoviç) tarafından hazırlanmış olan Luck-ve-Halicz lehçe sözlüğü de vardır¹⁶. Polonyalı ve Sovyet Türkologları'nın ortak çabası ve en çok Profesör N.A. Baskakov'un gayretleri sayesinde bu üç lehçeyi kapsayan *Karayimce-Ruşça-Lehçe Sözlük* birkaç yıl önce Moskova'da yayınlanmıştır¹⁷. (Polonyalı ve Sovyet bilim adamlarının bu çalışmada gösterdiği başarılı işbirliği, Karayim Türkleri'nin tarihinin daha mükemmel bir biçimde incelenebilmesi için, Sovyet tarihçileriyle bu tür işbirliğini geliştirme imkânı, daha doğrusu, zorunluğu bulunduğunu düşündürmektedir).

Karayim Türkleri'nin dilinden farklı olarak, Polonya Ermenileri'nin ("ırk bakımından tamamen ya da büyük çoğunlukla Kıpçak olan" ve sadece sonradan Monophysite (Hıristiyan) dinini kabul etmiş olan topluluk)¹⁸ dili olan Kıpçak Türkçesi, hiçbir zaman dualarda ve kilise

¹³ "Material leksykalny krymskokaraimskiego zabytku jezykowego (druk z 1734 r.) [Kırım'ın Karayimce Anıtı'nın Sözlük Malzemesi] (1734 yayını), *Rocznik Orientalistyczny* 25, No. 1 (1972): 37-76 ve 26, No. 1 (1973): 47-107.

¹⁴ Kırım'ın ortak Tatar-Karayim folklorü örneği, Ananiasz Zajalczkowski'de verilmektedir: "Tatarsko-karaimskie piosenki ludowe z Krymu (tzw. çyn)" [Kırım'ın Tatar-Karayim Folk Şarkıları (gin olarak adlandırılan)], *Rocznik Orientalistyczny*, 14 (1939): 38-65.

¹⁵ "Phonetische Merkmale des Luck-Halicz Dialektes der Karaimischen Sprache". *Rocznik Orientalistyczny* 39 No. 2 (1978): 33-44.

¹⁶ *Karaj sez bitigi. Słownik karaimski. Karaimisches Wörterbuch. [Karayim Sözlüğü]*, (Luck, 1935)

¹⁷ Hazırlayanlar: N.A. Baskakov, Ananiasz Zajalczkowski ve Seraja Szapszal: *Słownik karaimsko-rosyjsko-polski. Karaimsko-russko-pol'skij slovar'* (Moskova, 1974). Bu notlarda Kiril başlıkların transkripsiyonu Polonya fonetiğine uygundur.

¹⁸ Gerard Clauson, "Armeno-Qipçaq", *Rocznik Orientalistyczny* 34, No. 2 (1971): 9.

ayinlerinde kullanılmazdı. Bu “Ermeniler’in”, XVII. yüzyılın ortalarında Katolik Kilisesi’ne bağlanmasından sonra geçerli olan ana dilin yerini kısa sürede Polonya dili aldı. Jan Hanusz’un (Yan Hanuş), Kutu’de (Romanya sınırındaki Galiçya’da) yaşayan Ermeni topluluğu üzerine XIX. yüzyıl sonlarında yaptığı incelemelere göre, bu topluluk şaşılacak şekilde hakikî bir Ermeni dili konuşmaktaydı¹⁹; gerçi bu dil, ilerde göreceğimiz gibi, Kıpçakça unsurlardan tamamıyla arındırılmış bir dil değildi.

Ermeniler’in ölü Kıpçak Türkçesi ilk kez 1912’de Friedrich von Kraelitz-Greifenhorst tarafından araştırılıp incelenmiştir²⁰. Bununla beraber Polonyalı araştırmacılar uzun bir süre çalışmalarını, Polonya Ermenileri’nin sadece tarihi, kilisesi ve hukukî durumları üzerinde yoğunlaştırdılar. Bu yayınları burada tartışmayacağım. Hanusz tarafından toplanan malzemeye ilgili olarak Kowalski 1939’da eleştiri mahiyetinde bir inceleme yazısı yayınladı²¹. Toplam 1,500 kayıtlı sözcükten, Polonyalı Türkologlar (Osmanlıca, Farsça ve Arapça sözcükler dahil edilmeden) kırktan fazla Kıpçak kökenli sözcük ortaya çıkardılar.

Ancak İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde Polonya’da, Ermeniler’in Kıpçak Türkçesi üzerine ayrı ayrı araştırmalar yaygın olarak yapılmaya başladı: 1519’da Kral I. Sigismund’un Polonya Ermenileri ile ilgili olarak kabul ettiği Kanunlar Kitabı’nın Kıpçak Türkçesi ile yazılmış metnini M. Lewicki ve R. Kohnowa (Kohnova) birlikte yayınladılar²². Lewicki, Polonya Ermenileri’nin Polonyalılar’a verdikleri “*Nemič*” adını da inceledi; mantığa aykırı ve yanlış olan bu ad, Slav dilinde Almanlar’a verilen addan alınmıştır²³. Lewicki’nin zamansız ve feci şekilde ölümünden sonra Ermeniler’in Kıpçak Türkçesi ile ilgili çalışmalar, Zofia Dubinska (Zofya Dubinska) ve Edward Tryjarski tarafından Varşova’da sürdürüldü. Zofia Dubinska, I. Mezmur’un Kıpçakça iki varyasyonunu içeren “Kıpçak Türkçesi ile Yazılmış Ermeni Mezmurlar Kitabı Üzerine Araştırmalar”

¹⁹ Bk. Jan Hanusz, “O języku Ormian polskich” [Polonya Ermenileri’nin Dili Üzerine], *Rozprawy Akademii Umiejetności. Wydz. Filologiczny* 11 (1886): 350-481 ve 13 (1889): 214-96.

²⁰ “Sprachprobe eines armenisch-tatarischen Dialektes in Polen”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 26 (1912): 307-324.

²¹ “Wyrazy kipczackie w języku Ormian polskich”, [Polonya Ermenileri’nin Dilindeki Kıpçakça Sözcükler], *Mysł Karaimska*, Cilt 12 (1937-38) (Vilno, 1939), ss. 27-40.

²² “La version turque-kiptchak du ‘Code des lois des Arméniens polonais’ d’après le Ms. no 1916 de la Bibliothèque Ossolineum”, *Rocznik Orientalistyczny* 21 (1957): 153-300.

²³ “Le terme Nemič. ‘Polonais, Latin, Européen’ dans la langue kiptchak des Arméniens polonais”, *Onomastica*, 2 No. 2, ss. 249-57.

başlıklı sadece bir makale yayınladı²⁴. Edward Tryjarski, kısa sürede, Polonya'da bu konunun tek olmasa da önde gelen bir uzmanı durumuna geldi.

Tryjarski, esasen, Ermeniler'in büyük Kıpçak Türkçesi sözlüğünün hazırlayıcısı olarak bilinir²⁵. Polonya Ermenileri'nin Elyazmaları ve Kıpçak Lehçesi Üzerine Araştırmalar" başlıklı çalışması da esasen önemlidir. Bundan başka, bir takım ders kitapları yayınladı; Doğu ülkelerinde revaçta olan, bilge Hikar hakkındaki öykünün Kıpçak Türkçesi'ndeki varyasyonunu Jean Deny ile birlikte baskıya hazırladı; Ukraynalı tarihçi Lvov'lu Jaroslav Daškevič (Yaroslav Daškeviç) ile birlikte, Lvov arşivlerinden Ermeniler'e ait olup Kıpçak Türkçesi ile yazılmış bir dizi belge yayınladı (bu belgeler, bu insanların sosyo-ekonomik faaliyetlerine ve hatta manevî kültürünün bazı yönlerine ışık tutmaktadır); Ermeniler'in Kıpçak Türkçesi ile yazılmış bir hutbesini yayınladı ve Ermeniler'in Kıpçak Türkçesi üzerine kısa inceleme yazıları ile 1620-21 Türk-Polonya savaşı tarihinin bir varyasyonunu yazdı. Bu makaleler Polonya dergilerinde yayınlanmıştır. Tryjarski büyük ve çok sayıda eser yazdığından etkisi yaygın olan bir kişidir.

Daškevič, Reychman, Tryjarski, Kasimierz Roszko (Kazimej Roško) ve Eugeniusz Sluszkiewicz (Eugenuş Sluşkeviç) tarafından yazılan makaleler, Polonya'da Doğubilimi araştırma dergilerinde yayınlanmıştır. Bu makalelerde, Ermeniler'in Kıpçak Türkçesi ile yazılmış malzemesine dayalı olmadan, Polonya Ermenileri ile ilgili konular ele alınmıştır. *Polonya Koleksiyonlarındaki Ermeni Elyazmaları Kataloğu* (Ermeniler'in Kıpçak dilindeki yazmaları da dahil) (Roszko tarafından yayınlandı) gibi bu makaleler de kolaylıkla elde edilebilir olduğundan alıntılarının sayısını çoğaltmaya gerek yoktur. Bununla beraber tarihçi Jadwiga Zakrzewska-Dubasowa (Yadviğa Zakşevska Dubasova) tarafından yazılmış olan özellikle değerli bir kitaba işaret edeyim: *Zamosc (Zamoşç) Ermenileri, Polonya ile Doğu Arasındaki Ticaret ve Kültür Mübadelesindeki Rollerini*²⁶. Zengin Polonya kaynak malzemesine dayalı olarak, Polonya topraklarında kalmış tek Ermeni topluluğunun tarihinin eleştirisini vermekte ve Ermeniler'in eski

²⁴ "Z badań nad psalterzami ormiańskimi w języku kipczackim", *Przegląd Orientalistyczny*, No. 38 (1961/62): 203-214.

²⁵ *Słownik ormiańsko-kipczacki na podstawie trzech rękopisów ze zbiorów wiedeńskich (Dictionnaire arméno-kiptchak d'après trois manuscrits des collections viennoises)*, cilt I, fas. 1-4 (Varşova, 1968-1972).

²⁶ *Ormianie zamojscy i ich rola w wymianie handlowej i kulturalnej między Polska a Wschodem* (Lublin, 1965).

Polonya'da oynadıkları role ilişkin bilgimizi büyük ölçüde zenginleştirmektedir.

Bu konuda yapılan birkaç yabancı yayın da büyük önem taşımaktadır. Sovyet (Ukraynalı) Türkolog T.I. Grunin, 1967'de yayınlanmış olan (fakat daha 1953'de yazdığı eserde aynı konuya değinmişti) *XVI. Yüzyıla Ait Kıpçakça Belgeler'de (Kamieniec Podolski'deki Ermeni Topluluğu'nun Mahkeme Dosyaları)* (1559 yılına ait) en eski malzemeyi vermiştir²⁷. Deny, Kamieniec vakayinamesinin 1604-1613 dönemini kapsayan "Ephemerides"ini yayınladı²⁸. Bu alanda Macaristan'da da çok çalışmalar yapılmıştır: tanınmış Türkolog ve Ermenist olan E. Schütz, 1620-21 yıllarında Osmanlılar ile Polonyalılar arasındaki savaşları anlatan ve Kıpçak Türkçesi ile yazılmış Ermeni vakayinamesini, öğrencisi S. Vásáry ise Ermeni *Kamieniec* Vakayinamesi'nin Kıpçak Türkçesi ile yazılmış olan geri kalan kısımlarını yayınladı²⁹.

Bu alandaki Türkologlar çoğunlukla tarihçi değildiler. Çalışmalarında çeşitli güçlüklerle karşılaştıklarında ve dili de yetersiz ölçüde bildiklerinden tarih ve coğrafya konularında (ve genellikle gerçekler hakkında) bir takım önemli yanlışlıklar yapmışlardır. Nitekim, örneğin Deny, Papa XIII. Gregory'nin 1582 takvim reformundan önceki tarihleri "yeni şekle göre" değiştirmiştir; dahası "*Ephemerides*"deki "*Korol Ilovnung tamgalarin bosatti Ermenilarga*" şeklindeki ifadesi "*le roi... accorda les sceaux aux Armeniens de Leopold*" değil, fakat Kral Ermeniler'i Lvov'daki gümrük resminden muaf tuttu" anlamını ifade eder. Grunin en başından beri "*Nemič*" adını Almanlar'a vermiştir; bu biraz yanlış bir ifadedir, zira Kamieniec'de hiçbir zaman herhangi bir Alman topluluğu, mübaşiri ya da mahkemesi olmamıştır ve bu ad daima Polonyalılar'a verilmiştir. Coğrafi ad *Trabol*, Grunin tarafından Tripolis (muhtemelen Suriye'de?) olarak yorumlanırken, *pretwič* (küçük harf!) ise anlaşılamayan bir sözcük olarak ifade

²⁷ *Dokumenty na poloveckom jazyke XVI. v. (Sudebnyne akty Kamenec-Podol'skoj armjanskoj obsincy)*, Transkripsija, perevod, predislavie, vvedenie, grammaticeskij kommentarij i glossrij [Transkripsiyon, çeviri, önsöz, giriş, gramer bakımından yorumlanması ve lügatçe] T.I. Grunin tarafından yazılmıştır. Pod redakciej [yayına hazırlayan]: E.V. Sevortjan. Stat'ja [Yorum:] Ja. R. Daškevič (Moskova, 1967) ve Bk. "Pamjatniki poloveckogo jazyka XVI veka", *Akademiku Vladimiru Aleksandru Gordlevskomu k ego semidesjatiptiletiju. Sbornik statej* (Moskova, 1953), ss. 90-97.

²⁸ *L'arméno-coman et les "Ephémérides" de Kamieniec (1604-1613)* (Wiesbaden, 1957).

²⁹ E. Schütz, *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-1621* (Budapeşte 1968); S. Vásáry, "Armeno-Kipchak Parts from the Kamenets Chronicle", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 22, No. 2 (1969): 139-89.

edilmektedir. Oysa *Trabol*, Kamieniec'den 100 km. ötede Trebowla adında bir kasabayı, *pretwić* ise bu kasabanın muhtarı olan Bernard Pretwic'i ifade ettiği açıkça görülmektedir³⁰.

Bu kısa inceleme yazısı, elbette Polonya Ermenileri ile ilgili kaynakların tam listesini ayrıntılı olarak vermemektedir. Bu konuda pek çok eser Sovyetler Birliği'nde yayınlanmıştır. Ermeniler'in Kıpçak Türkçesi ile yazılmış kaynaklarının son savaş sırasındaki akıbeti ile ilgili endişelerin yersiz olduğunun anlaşılması sevindiricidir³¹. Bunların çoğu Sovyet Ermenistanı'nda yayınlanacaktır. Polonya'da bu konuyla ilgili malzeme oldukça azdır, ancak bazı değerli malzeme parçalarına rastlıyoruz; örneğin, XVII. yüzyılın ortalarından (Roma Papalığı ile birleşmenin lehinde ve aleyhinde şiddetli kışkırtuların yapıldığı çalkantılı dönemden) itibaren Lvov kayıtları. Gelecekteki işbirliğine büyük ümit bağlandığını tekrar ifade etmek isterim, ancak Türkologlar tarihe yüzeysel bir yaklaşımın getireceği tehlikelere karşı uyanık olmalıdırlar.

Güzel ve Uygulamalı İslam Sanatları Üzerine Araştırmalar

Polonya'da iç dekorasyon, kıyafet, silahlar ve hatta müzik yüzyıllar boyunca İslam Doğu'nun, yani Türkiye, İran, Kırım ve Kuzey Kafkasya bölgesinin güçlü etkisinde kalmıştır. Polonyalı araştırmacıların İslam sanatına karşı büyük ilgi duymaları bundan kaynaklanmaktadır.

Avrupa ve özellikle Polonya sanatı uzmanı olan sanat tarihçisi Tadeusz Mańkowski (Mankovski), bu araştırma alanında özel ve onurlu bir yere layıktır. Bu alandaki sorunlar ve Polonyalı bilim adamları tarafından yapılan çalışmalar, Batılı okur için İngilizce yazdığı iki makalede ayrıntılı olarak incelenmiştir³². Lehçe yazdığı iki kitap daha kapsamlı bir tartışmayı içerir: birincisi, *XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Polonya'da İslam Sanatı* (Kowalski'nin hazırladığı Doğu sözcüklerinin lügatçesi eklenmiştir) gerçekten alanında öncü bir eserdir; ikincisi ise, bazı erken bulguların yanı

³⁰ Bk. benim: "Drei Veröffentlichungen der armenisch-kiptschakischen Denkmäler aus Kamieniec Podolski", *Asian and African Studies*, Cilt 8 (Bratislava, 1972), ss. 165-77.

³¹ Bk. V.R. Grigorjan, "Ob aktovykh knigakh armjanskogo suda g. Kamenec-Podol'ska (XVI-XVII vv.) [Kamieniec Podolski'deki Ermeni Mahkeme Dosyaları Hakkında (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)]; içinde (hazırlayan:) A.S. Tveritnova, *Fontes orientales ad historiam populorum Europae Meridie-Orientalis atque Centralis pertinentes-istoçniki po istorii narodov Jugo-Vostočnoj i Central'noj Evropı*, Cilt I (Moskova, 1964), ss. 276-96.

³² "Influence of Islamic Art in Poland" [Polonya'da İslam Sanatı'nın Etkisi], *Ars Islamica* 2, No. 1 (1935): 94-117 ve "A Review of Polish Publications on Islamic Art" [İslam Sanatı Üzerine Polonya'da Yapılan Yayınların İncelemesi], *a.g.y.* 3, No. 1 (1936): 111-15.

sıra bazı yeni malzemeyi de içeren *Polonya Sanat Kültüründe Doğu* başlığını taşıyan eserdir.³³ Zengin kaynak malzemesi kullanan yazar, artistik el sanatlarının Polonya'ya nasıl önce Türkiye'den, İran'dan, v.s. geldiğini, ancak sonradan Doğu eşyalarına karşı zevkin geniş ölçüde yaygınlık kazandığını ve yerel fabrikatörler tarafından üretilmeye başladığını, Doğu ile ilgili konuların nasıl eski Polonya görüntüsünün bir parçası haline geldiğini ve bu etkilerin Polonya sözlüğünde nasıl günümüze kadar canlılığını koruduğunu örnekler getirerek açıklamıştır. Mańkowski'nin tezi, Polonya koleksiyonlarındaki Doğu tipi çadırlar üzerineydi. Diğer bir sanat tarihçisi olan S.J. Gasiorowski de (Gonşorovski) bu özel alanda araştırma yapmıştır³⁴.

Yukarıda anılan iki bilim adamına göre daha yeni kuşaktan olan sanat tarihçisi Zdzislaw Zygułski, Jr (Jislav Jıgułski) ordu ve savaşla ilgili Türk sanat anıtları alanında çalışmalar yaptı. "Hetman (Ukrayna Kazakları Başbuğu) Asalarının Kaynağı ve Çeşitleri" başlıklı eseri, Polonya'nın eski günlerindeki en yüksek rütbeli askerî komutanların nişanlarını-ya Müslümanlar'a karşı yapılan savaş yadigârlarının asıllarını ya da Doğu tipi asaları model alarak yapılmış olanları tartışmaktadır³⁵. Bu asaların Türk kaynaklı oluşu, eski Lehçe'de aldıkları *bulawa* (bulava) ve *buzdygan* (buzdıgan) adları ile de kanıtlanmaktadır; bu iki sözcük Türk dillerinden alınmıştır³⁶. Zygułski ayrıca "Konuyla İlgili Genel Bilgilerin Temelinde Polonya'da Türk Bayrakları" üzerine yazdı (bu satırların yazarı tarafından Arap harfleriyle kopye edilmiş ve çevrilmiş yazıları da içermektedir)³⁷. Elde yapılan Türk askerî sanat eserlerine uygulanan sanat, benim de ilgilendiğim bir alandır. Wawel koleksiyonunda (Krakov) bulunan Türk ateşli silahları üzerindeki yazıları okumayı başardım ve Polonya müzelerinde genel olarak bu alanda çalışmalar yaptım.

³³ *Sztuka islamu w Polsce w XVII i XVIII wieku* (Krakov, 1935) ve *Orient w polskiej kulturze artystycznej* (Wrocław, 1959).

³⁴ Mańkowski, "Les tentes orientales et les tentes polonaises", *Rocznik Orientalistyczny* 22 (1957): 77-112; Gasiorowski, "La tente orientale du Musée Czartoryski à Cracovie", *Folia Orientalia* 1 No. 2 (1959): 303-321 ve "Histoire des formes décoratives de quelques tissus orientaux de Cracovie", *a.g.y.* 21 (1960): 103-152.

³⁵ "Geneza i typologia bulaw hetmańskich", *Muzealnictwo wojskowe* 2 (1964): 239-88.

³⁶ Bk. Ananiasz Zajalczkowski, *Zwiazki jezykowe polowiecko-slowiańskie* [Kuman-Slav Dil Temaları] (Wrocław, 1949), ss. 19-20 (bulawa hakkında: içinde: Cod. Cum. *bulov*) ve *Studia orientalistyczne z dziejów slownictwa polskiego* [Polonya Lügatçesi Tarihinde Doğubilimi Araştırmaları] (Wrocław 1953), s. 48 (*buzdygan* hakkında).

³⁷ *Chorągwie tureckie w Polsce na tle ogólnej problematyki matyki przedmiotu*, *Studia do dziejów Wawelu*, Cilt 3 (Krakov, 1968), ss. 363-453.

Bazı bilim adamları çalışmalarını yazıtların incelemesinde yoğunlaştırmışlardır; gerçi Polonya'da bulunan yazıtların sayısı azdır. "Bulgaristan'daki Osmanlı-Türk Yazıtları ile İlgili Malzemeler (Çeşme, Čašma üzerindeki yazılar)" başlıklı uzun makale A. Zajalczkowski tarafından 1963'de yayınlanmıştır³⁸. Altmış yılı aşkın bir süre önce Kowalski "Zator'daki Türk Yazıtı"nı yayınladı³⁹ Zator, Krakov bölgesinde bulunan bir kasabadır; bu yazıt H. 1128'de (M.S. 1716) Sadrazam Ali Paşa tarafından ortaya çıkarılan bir camiden alınmıştır. Yeni, nadir ve ilginç Türk eserlerini büyük bir istek ve çabayla toplayan Czartoryski prens sülâlesinin merkezi olan Pulawy'ya (Pulavi), XVIII. yüzyılda nakledilen Türk mezar taşı üzerindeki bu yazıtı incelemek güzel bir araştırma konusu olurdu.

Türk minyatürleri de Polonya'da yok denecek kadar azdır. A. Zajalczkowski, Türk kıyafetini tanımlayan bir koleksiyon hakkında yazdı⁴⁰; bu koleksiyon, Sultan İbrahim devrinin (1640-1648) tarihini taşımakta olup halen Varşova'daki Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Varşova Üniversitesi kütüphanesinde, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait olan ve göze çarpmak derecede daha zengin portre ve İstanbul manzaralarını içeren bir koleksiyon vardır. Alina Mrozowska (Mrozovska) ve Tadeusz Majda bu koleksiyonun kıyafetle ilgili kısmını yayınlamıştır⁴¹; geriye kalan malzemenin yayınlanması düşünülmektedir. Varşova kütüphanesindeki koleksiyon, çoğunlukla (1966'da Klaus Tuchelt tarafından yayınlanmış olan) İstanbul Kanunu'ndan alınmış minyatürlerin kopyelerinden oluşmaktadır; Kanun, gösterebildiğim kadarıyla varlığını, Boğaz'ı yorumlayan Polonyalılar'ın çabalarına borçludur⁴². Bu Kanun ile

³⁸ "Materiały do epigrafiki Osmańsko-tureckiej z Bulgarii (Inskrypcje nad studnia čašma)", *Rocznik Orientalistyczny*, 26 No. 2 (1963): 7-48.

³⁹ "Napis budowlany turecki z Zatora", *Rocznik Orientalistyczny* 1, No. 1 (1914-15): 249-51.

⁴⁰ Bk. "Les costumes turcs' du XVIIe siècle d'après un album de la collection polonaise (conservé a la Bibliothèque Nationale de Varsovie)", *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca* (Napoli, 1965), ss. 287-93 ve "Un album des costumes turcs du XVIIe siècle", *Rocznik Orientalistyczny* 30, No. 1 (1966): 77-108.

⁴¹ *Rysunki kostiumów tureckich z kolekcji króla Stanisława Augusta w Gabinetce Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Gilt I, *Katalog (Les dessins des costumes turques [aynen alınmıştır] de la collection du Roi Stanislas Auguste du Cabinet des Estampes de la Bibliothèque de l'Université de Varsovie)* (Varşova, 1973).

⁴² Bk. Tuchelt, *Türkische Gewänder und osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert. Facsimile-Ausgabe des Codex "Les portraits des differens habillements qui sont en usage a Constantinople et dans tout la Turquie" aus dem Besitz des Deutschen Archäologisches Institutes in Istanbul* (Graz, 1966) ve benim: "Ein Spiegelbild der Türkei im achtzehnten Jahrhundert. Ein Istanbuler Codex mit

Varşova koleksiyonu arasındaki ilişkiler hakkında Mrozowska ve Majda tarafından geliştirilen düşünceler bazı düzeltmelere ihtiyaç göstermektedir.

1865-1876 döneminde Sultan Abdülâziz'in saray ressamı olan ve Dolmabahçe Sarayı'nda bazı savaş tabloları yapan Stanislaw Chlebowski'nin (Hlebovski) albümünü gözden kaçırmamak gerekir. Albüm, Sultan'ın kendi eliyle yaptığı 68 karakalem resmi-ki bunlar daha sonra Polonyalı ressam tarafından geliştirilmiş olan ilk kabataslak resimlerdir-ve Padişah'ın, üzerine Türkçe notlar yazdığı üç yaprağı içermektedir. Bu kabataslak resimlerden, Sultan Abdülâziz'in birinci sınıf bir sanatçı olduğu anlaşılmaktadır. Bu karakalem resimlerden bazıları, 1909'da Polonya'da yayınlanmıştır⁴³; bunlar şimdi Türkiye'de bilinmektedir. Karakalem resimlerin (şimdiye kadar incelenmemiş) olan geri kalan kısmını Türkçe metinlerle birlikte yayına hazırlamak gerekmektedir; bu projeyi kendim üstlenmeyi umuyorum.

Polonya'da, Kırım ile ilgili çok sayıda belge sanat tarihi bakımından çok ilginçtir. Hanların *tuğra*'ları ile birlikte *kalga* ve *nureddin*'lere (özellikle XVII. yüzyılın ortalarında süs türünden olanlara) ilâveten, damgası, oğlu Mengli'nin (1514 !) imzaladığı barış antlaşmasında bulunan, hanlığın kurucusu Hacı Giray'ın (ölümü: 1466) mührü ile birlikte hanların mühürleri, özellikle kare şeklinde olanlar (*tamğa*) özel incelemeyi gerektirir ve ben bu konuyu gelecekte incelemeyi tasarlamaktayım.

Osmanlı-Polonya İlişkileri Üzerine Tarih Araştırmaları

Polonyalılar, bir zamanlar komşusu olan Kırım'a ve Osmanlı Türkiye'si'ne karşı daima çok büyük bir ilgi duymuşlardır. Bu sebeple, bu iki ülke ile Polonya arasındaki ilişkiler hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Büyük *Historia Polonica*'nın (*Polonya Tarihi*) yazarı olan Ortaçağ'ın ünlü yazarlarından Jan Dlugosz'u (Yan Dluğos) (1415-1480) anmak gerekir. Türkiye'ye gönderilen ilk Polonyalı elçilere (1414) dair ayrıntılı bilgileri kendisine borçluyuz. Türk zaferini kaydetmekte, Kırım olaylarını tartışmaktadır; Jagiellon sülâlesinden Kral Kazimir'in oğullarının özel öğretmeni olduğundan (1467'den sonra) Kral'ın, Fatih Sultan Mehmet zamanındaki "Şark Meselesi"ne karşı gösterdiği oldukça açık ve seçik tutum ve davranışını anlatmaktadır. Doğu ülkelerine gönderilen

türkischen Kostümbildern, seine Ausgabe und seine Zusammenhänge mit Polen", *Der Islam*, 52, No. 1 (1975): 132-40.

⁴³ Bk. M. Treter, "Rysunki sultana Abdul-Azisa" [Sultan Abdülâziz'in Karakalem Resimleri], *Lamus* 1 (1909): 555-63).

Polonyalı elçilerin seyahat raporları da değerli birer tarih kaynağıdır. Bunlar arasında en dikkate değer olanı, Andrzej Taranowski'nin (Andrzej Taranowski) 1569'da İstanbul'a ve oradan, Astrahan'a gitmekte olan Osmanlı ve Kırım askerî birliklerine katılarak daha Doğu'ya yaptığı seyahatin notlarıdır⁴⁴; ve Marcin Broniowski'nin (Marçin Bronyovski) yazdığı *Tartariae descriptio*'dur (Kolonya, 1595).

Osmanlı vakanüvislerin çalışmaları, nispeten erken bir tarihte Polonyalılar'ın dikkatini çekmiştir. Mathias Strykowski (Mathyas Strykovski), 1574'de İstanbul'u ziyaret ettiğinde, Divan-ı Hümayun'un eski tercümanlarından olan Macardan dönme Murat Bey vasıtasıyla bu yazarların eserlerinden, Türkiye ile Polonya arasındaki ilişkilere dair bilgi edinmiş ve bu malzemeyi *Polonya Vakayinamesi*⁴⁵ başlıklı eserinde kullanmıştır. Bununla beraber Osmanlı kaynaklarını doğrudan kullanan ilk kişi, XVII. yüzyılda Kraliyet kaleminde tercüman olarak görev yapan Samuel Otwinowski idi. Kırım ve İran'a ait pek çok belgeye ilâveten, 1489 ve izleyen yıllara ait Türk-Polonya resmî yazışmalarının tamamını çevirmiş ve bu çevirileri, XIX. ve XX. yüzyıl Polonyalı tarihçilere çok yararlı olmuştur. Aynı Ali'nin eserlerini de çevirdi ve Türk tarihinden bizzat kendisinin hazırladığı bir derlemeyi bu eserlerin sonuna ekledi. Bununla beraber eserin müsveddesi hiçbir zaman yayınlanmadı (burada aklıma gelmişken belirteyim, tarihî gerçeklik söz konusu olduğunda, gerçek bir değere sahip değildir).

Bu alanda gerçek canlanma XX. yüzyılda görülmektedir. 1824-25 yıllarında J.J.S. Sekowski, *Polonya Tarihi ile İlgili Olarak Türk Tarihçilerinden Alınan Konular Koleksiyonu*⁴⁶ başlıklı eserini yayınladı. Yirmi yıl sonra Ignacy Pietraszewski bu eseri bir eleştiri yazısında inceledi⁴⁷. Ancak Pietraszewski'nin kendi çevirileri yayınlanmadı. Muchliński'nin *Risale-i Tatar-i Leh* (1858) baskısı yukarıda tartışılmıştı. Polonya Kraliyet Arşivi'nde bulunan ve Polonya'nın parçalanmasından sonra Moskova'ya götürülen bazı Tatar belgeleri, Rus bilim adamları tarafından yayınlanmıştır. Veliaminoff-Zernoff'un büyük koleksiyonu, Polonya krallarına ve önde gelen kimselere

⁴⁴ Bk. L. Tardy ve I. Vásáry, "Andrzej Taranowskis Bericht über seine Gesandtschaftsreise in der Tartarei (1569)", *Acta Orientalia Acad. Sc. Hung.* 28, No. 2 (1974): 213-52.

⁴⁵ *Kronika polska, litewska, żmodzka i wszystkiej Rusi* (Krakow, 1582).

⁴⁶ *Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historii polskiej służalcych...* 3 cilt (Varşova, 1824-1825).

⁴⁷ *Nowy przekład dziejopisów tureckich dotyczących historii polskiej a szczególnie Tarychy Wasyf Efendiego* [Türk Vakanüvislerin, Polonya Tarihi ve Özellikle Tarih Vasif Efendi ile İlgili Yeni bir Çevirisi] (Berlin, 1846).

hitaben yazılmış altmış aşkın Kırım belgesini içermektedir⁴⁸; Wilhelm Radloff, Toktamış Han'ın Kral Ladislas Jagiello'ya gönderdiği, Uygur alfabesiyle yazılmış olan 1839 tarihli yarlığını yayınladı⁴⁹. Polonya tarihi ile ilgili Türk belgeleri (Moskova'da bulunanlar dışında), Polonya'nın Galiçya olarak bilinen Avusturya bölgesinde, Türkiye ve Türkler ile ilgili çalışmaların gelişmesini hararetle destekleyen Grzegorzewski tarafından incelenmiştir. Sofya'da *kadı* dosyalarında bulunmuş olan ve 1680-1685 yıllarına ait 129 belgenin Lehçe çevirileri ve yorumlarıyla birlikte, bu metinlerin 1911'de İstanbul'da yayınlanmış olan Türkçe cildinden oluşan *Viyana Seferi Dönemine Ait Rumeli Sicillerinden. Türkçe Kayıtlar* (Türkçe ve Lehçe metinler) başlıklı büyük bir kitabı 1912'de yayınladı. Grzegorzewski'nin daha sonraki eserleri, *Sultan I. Abdülhamid'in Hıristiyan Savaş Tutsaklarının Salverilmelerine Dair 1775 Tarihli Fermanı* ve "XVIII. Yüzyıla Ait İki Padişah Fermanı. Türkiye ile Polonya Arasındaki Ticarî Antlaşmalar Üzerine bir Tarih Denemesi" başlıklarını taşımaktadır⁵⁰. Bu sırada Kowalski, Polonya dilbilimi uzmanı J. Los tarafından baskıya hazırlanan "Yeniçerinin Anıları ya da Ostrowica'lı (Ostrovitsa) Konstantin Tarafından Yazılmış Türkçe Vakayiname" için Doğu dillerinden deyimleri kapsayan küçük bir lügatçe hazırladı⁵¹.

İç savaş döneminde Doğubilimi ve Tarih araştırmalarını birleştirip bütünlemek ihtiyacı en iyi biçimde Wladyslaw Kotwicz tarafından dile getirilmiştir. "Krakov'da Czartoryski Kütüphanesi'nde Bulunan Türk Belgeleri Koleksiyonunu" inceleyen Ukraynalı Eugeniusz Zawaliński (Eugenuş Zavalinski), onun öğrencisiydi; Zawaliński'nin doktora tezi "XV. ve XVI. Yüzyıl Türk Vakayinamelerinde Polonya" konusu üzerinedir⁵². Kotwicz'in diğer bir öğrencisi olan S. Aleksandrowicz (Aleksandroviç), "Evliya Çelebi'den Sonra Kırım Tarihi'nden bir Parça" konulu teziyle Yüksek Lisans (M.A.) diploması aldı. Bu Türk seyahatinin Kırım'daki gezileri,

⁴⁸ *Matériaux pour servir à l'histoire du Khanat de Crimée.*

⁴⁹ "Jarlyki Tokhtamysa i Timur Kutluga" [Toktamış ve Timur Kutlug Hanların Yarlıkları], *Žapiski Vostočnogo Otdelenija Imp. Rossijskogo Arkeologičeskogo Obsčestva*, Cilt 3 (1889).

⁵⁰ *Ž sydzillatow rumelijskich epoki wyprawy wiedeńskiej. Akta tureckie (Tekst turecki i polski)* (Lvov, 1912); *Ferman Sultana Abdülhamida I z r. 1775. W sprawie wykupu jenców chrześcijanskich* (Krakov, 1913); ve "Dwa fermany sultańskie z w XVIII-go. Zarys historyczny traktatów handlowych Polski z Turcyą", *Rocznik Orientalistyczny* 1, No. 2 (1917).

⁵¹ *Pamiętniki Janczara czyli kronika turecka Konstantego z Ostrowicy* (Krakov, 1912).

⁵² "Zbiory tureckich dokumentów w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie", *Rocznik Orientalistyczny* 14 (1939) ve *Polska w kronikach tureckich XV i XVI w* (Stryy, 1938).

Karayim Türkleri'nden bilim adamı Seraja Szapszal'ın dikkatini çekti⁵³. Bu dönemde Kowalski, Türkiye, Kırım ve bu devletlerin eski Polonya ile ilişkileri konusunda gençlik ansiklopedisinde bazı maddeler yazdı ve tarihçi Józef Dutkiewicz (Yozef Dutkeviç) ile birlikte "H. 1177 (M.S. 1763) Tarihli Tatar *Yarlığı*" başlıklı bir makale yayınladı. Kowalski'nin öğrencisi olan Wladyslaw Zimnicki (Zimnitski), benzer bir belge yayınladı: "Maksud ben Selamet Giray Han'ın 1767 Tarihli *Yarlığı*"⁵⁴. A. Zajalczkowski, "Türkiye" başlıklı makalesinde, sadece Polonyalı tarihçilerin bildiği malzemeye dayalı olarak eski Polonya ilişkilerini incelemiştir⁵⁵.

Ekim İhtilali'nden sonra, Polonya'ya geri verilmiş olan belgeler üzerindeki araştırmalar, yine bu dönemde, Varşova Merkez Arşivleri'nde hararetle bir şekilde yapılmaktaydı. A. Zajalczkowski'nin öğrencisi olmakla birlikte hocasından daha çok tarihçi olan B. Baranowski, XVII. yüzyılda Polonya'nın İslam Doğu ve özellikle Tatarlar ile olan ilişkileri konusunda pek çok malzeme topladı. Varşova ve Krakov'daki Kırım belgeleri, Kırımlı göçmenlerin torunlarından ve Kowalski'nin öğrencilerinden olan İstanbullu Abdullah Zihni-Soysal tarafından incelenmiştir; *Jan Kazimierz* (Yan Kazimej-Polonya Kralı, 1648-1668) *Zamanında Kırım Yarlıkları*⁵⁶ başlıklı kitabı, ne yazık ki hak ettiğinden daha az değer taşımasına sebep olan kusurları içermektedir.

Son savaş yılları, doğal olarak, bu araştırmalarda yavaşlamaya sebep oldu. Bununla beraber, Kowalski, *Şah-name*'deki Türkler üzerine ünlü eserini ve Krakov arşivlerinde bulunan bazı Türk belgelerinin kısa bir tanımlamasını yayınladı.

Savaş sonrası yıllar, Polonyalı Türkologlar'ın tarihe karşı olan ilgisinin belirgin bir biçimde yeniden canlanmasına tanık oldu.

Baranowski, Polonya'nın İslam Doğu ile ilişkileri üzerine yazdığı birkaç eserden sonra, Doğubilimi konusundaki araştırmaları tamamen terk etti. Bununla beraber, öğrenimi bakımından aynı şekilde tarihçi olan

⁵³ "Znaczenie opisu podróży Ewlija Czelebiego dla dziejów Chanatu Krymskiego" (Fransızca özet: "Ewliya Tchelebi sur le Khanat de Crimée"), *Rocznik Orientalistyczny* 8 (1934): 167-80.

⁵⁴ Kowalski-Dutkiewicz, "Jarlyk tatarski z r. 1117 H (= 1763 D.), *Rocznik Orientalistyczny* 2 (1925): 213-19; Zimnicki, "Jarlyk Maksud ben Selamet Girej chana z r. 1767", *a.g.y.*, 8 (1934): 161-66.

⁵⁵ "Turcja", *Polska i Polacy w cywilizacjach świata* [Dünya Kültürlerinde Polonya ve Polonyalılar] (Varşova, 1939), ss. 155-69.

⁵⁶ *Jarlyki krymskie z czasów Jana Kazimierza* (Varşova, 1939).

Reychman, çoğunlukla XVIII. ve XIX. yüzyıldaki Türk-Polonya ilişkilerini ele alarak, dikkatini Türkiye ile ilgili sorunlara-bazen siyasi nitelikli olmakla beraber esasen kültür ve sanat alanına çevirdi. Polonyalı seyyahların Doğu ülkelerine yaptıkları gezilerin notları ve o yüzyıllardaki Polonya Doğubilimi incelemeleri, Reychman'ın araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bulguları üç kitapta toplanmıştır: *XVIII. Yüzyılda İstanbul'daki Polonyalılar'ın Hayatı. Polonya'nın Aydınlanma Çağı Kültüründe Doğu ve XIX. Yüzyılda Yakın Doğu'daki Polonyalı Seyyahlar*⁵⁷.

Bilimin yeniden canlanmasında, Reychman'ın etkisi belirgin olarak görülmektedir. Tarih meselelerini incelemesi için Türkoloji alanında hocası olan A. Zajalczkowski'yi bile teşvik etmiştir. Osmanlı-Türk diplomasisi üzerine birlikte bir kitap yayınladılar⁵⁸ ve daha sonra *Encyclopedia of Islam*'da (İslam Ansiklopedisi) bu konuyla ilgili bir madde yazdı. Ayrıca A. Zajalczkowski, bir Osmanlı yazarının Kırım'ı ele alan eserini bizzat kendisi yayınladı⁵⁹. Varşovalı Türkoloji öğrencilerinin, tarih konularına olan ilgisini yeniden canlandırmak amacıyla yaptığı hizmetten ötürü Reychman yine onurlu bir yere layıktır. Bu ilginin uyanması sonunda, Polonya ile ilgili Osmanlı *sefaretnameleri*'ni konu alan iki araştırma yayınlanmıştır⁶⁰. A. Zajalczkowski ve Reychman'ın öğrencisi olan Wojciech Hensel, Reychman'ın yönetiminde, Türkiye ve Kırım'daki Polonyalı tutsaklar konusunda doktora tezi yazdı⁶¹.

Krakov Üniversitesi'nde, özellikle Polonya ile Doğu ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler hakkında yazan T. Ciecierska-Chlapowa'nın ilgisini esasen

⁵⁷ *Życie polskie w Stambule w XVIII wieku* (Varşova, 1959); *Orient w kulturze polskiego Oświecenia* (Wrocław-Varşova-Krakov, 1964); *Podróżnicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w* (Varşova, 1972). Daha sonra Reychman'ın kitabı, *Historia Turcji* [Türkiye Tarihi] (Wrocław-Varşova-Krakov-Gdansk, 1973), ne yazık ki, özellikle 1699 yılına kadar uzanan dönemin ele alınış tarzı bakımından eleştiriyeye açıktır.

⁵⁸ *Zarys dyplomatyki osmańsko-tureckiej* [Osmanlı-Türk Siyasi Muhaberat Esasları], (Varşova, 1955). Andrew S. Ehrenkreutz bu eserin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş çevirisini 1968'de çıkardı: *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomacy* (The Hague, 1968).

⁵⁹ *La chronique des Steppes Kiptchak-Tevarih-i-Deşt-i Qıpçaq du XVIIIe siècle* (Varşova, 1966). (Türk yazarının adı Abdullah ibn Rızvan'dır).

⁶⁰ B. Kucharska (Kuharska), "Polska XVIII wieku w oczach tureckiego dyplomaty Hacı Ali Ağı" [Türk diplomatı Hacı Ali Ağa'nın gözünde XVIII. yüzyıl Polonyası], *Przegląd Orientalistyczny*, no. 41 (1962): 31-46; A. Krzemiński (Kşeminski), "Relacja Sejjida Mehmeda Emina Wahida Efendiego z podróży do Polski w 1807 g." [Seyyid Mehmed Emin Vahdi Efendi'nin 1807'de Polonya'ya yaptığı gezinin raporu], *a.g.y.* no. 77 (1971): 23-37.

⁶¹ "Some Notes Concerning the Apprehension of Runaway Slaves in the Ottoman Empire", [Osmanlı İmparatorluğu'nda kaçan esirlerin tutuklanmasına dair bazı notlar] *Rocznik Orientalistyczny* 38 (1976): 161-68.

tarih konuları çekiyordu. Tomasz Habraszewski (Tomaş Habraşevski) ile birlikte Evliya Çelebi'nin Afrika hakkında anlattıklarını ele alan makaleler yayınladılar; J. Lisowski de (Lisovski) XVIII. yüzyılda Türkiye-Polonya ile ilgili olaylar üzerine yazdı⁶².

Son olarak, kendime ait bir çalışmadan söz etmek isterim. *Türk Belgeleri Kataloğu*'nun (yukarıda 3 numaralı dipnotta zikredilen Polonya arşiv ve kütüphanelerinde) birinci bölümü (1672 yılına kadar), 381 belgeyi içermektedir; Tatar belgeleri hakkında da bilgi verilmektedir. Polonya ile Türkiye ve Kırım arasında yapılan antlaşmalar konusunda Polonya Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü adına Stockholm'de, arşivlerde yaptığım çalışma sayesinde, 1655'de Polonya'ya gönderilmiş olan Türkçe mektupların varlığının sebep olduğu meseleyi çözmek imkânı buldum; Türk haritacılığının gerçek bir şaheseri olan ve Ukrayna'nın erken XVI. yüzyıldan kalma casus haritası hakkında bir rapor yayınladım; Çar I. Nikola'nın ilginç olan Osmanlı *tuğrası*'nı halkın görüşüne sundum⁶³. Evliya Çelebi'den seçme parçaları içeren ortak eserde (tarafımdan baskıya hazırlanmıştır), onun Kırım ile ilgili seyahat notlarını (1666) ve Tatarlar ile birlikte çıktığı seferlerin öyküsünü çevirdim; yorum kısmında 40,000 Tatar ile birlikte 1664 tarihinde İsveç'e ve *Kız Kral* adı verilen uzak kuzey ve batı ülkelerine yaptığı yolculuğun öyküsüyle ilgili meseleye çözüm getirdim⁶⁴. Türkiye'de padişahlara verilen *kayser-i rum* unvanının, 1683 tarihine kadar uzanan tarihini araştırdım. Ayrıca, şimdiye kadar Türkçe sözcük olarak kabul edilen *kalga* unvanının Moğolca kökenli olduğunu ispatladım⁶⁵. British Museum'da bulunan dosyalardan (No: 7870), 1971 yılında Türkçe

⁶² Bk. *Folio Orientalia*, cilt. 9-15.

⁶³ "Polonya Kralına ve şansölyesine yazılmış olan ve Stokholm'de Svenska Fiksarkivet'te bulunan dört Türkçe mektup", *Acta Orientalia Acad. Sc. Hung.* 13, no: 1-2 (1961): 63-70; "Staraja tureckaja karta Ukrainy s planom vzryva dneprovskikh porogov i ataki tureckogo flota na Kiev" (Fransızca özet: "Une ancienne carte turque de l'Ukraine avec le plan de l'explosion des rapides du Dnieper et de l'attaque de la flotte turque contre Kiev"), (Haz.: A.S. Tveritina) *Fontes orientales*, cilt 2 (Moskova, 1969), ss. 76-97; "La tughra ottomane de L'Empereur de Russie", *Turcica*, 7, no. 1 (1976): 231-45.

⁶⁴ Bk. *Księga podróży Ewliji Czelebiego (Wybór)*, [*Evliya Çelebi'nin Seyahat Kitabı (seçme parçalar)*] (Varşova, 1969). Bu eserde, Reychman'ın Türk yazarı ve eseri üzerine yazdığı bir önsöz ve Dubiński, Stanisława Plaskowicka-Rymkiewicz ve tarafımdan yapılmış çeviriler yer almaktadır.

⁶⁵ "Sultan osmański jako cesarz rzymski (kajser-i Rum)" [Roma İmparatoru olarak Osmanlı Padişahı (*kayser-i rum*)], *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Oddz. PAN w Krakowie* 15, no. 2 (1971): 409-410; "Kalga. Tytuł mongolski w chanatach tureckich" [Kalga. Türk hanlıklarında Moğol unvanı], *a.g.y.* 21, no. 2 (1977).

bir el yazma yayınladım. Bu yazma, III. İslam Giray Han'ın 1651 yılına kadar uzanan saltanat döneminin, *munşi*, Bahçesaraylı Hacı Mehmed Senai tarafından yazılmış öyküsüdür; Kırım, bozkırlar ve Ukrayna'ya verilen ve daha önce bilinmeyen eski Türkçe yer adlarının bol bol geçtiği ve Kırım Tatarları'nın kültür anıtı olarak değerli bir eserdir. Dört Osmanlı yazarının düşüncesiyle birlikte, Tatar Mehmed Giray Han'ın 1683 yılının tarih olaylarına ilişkin düşüncelerini de içeren *Kara Mustafa Viyana'da* tarafımdan çevrilmiş ve yorumlanmış halde 1974'de basılmıştır⁶⁶.

Türkiye ile Kırım tarihinin ve Polonya'nın bu iki ülke ile olan ilişkilerinin incelenmesine, Polonyalı Türkologlar'ın yaptığı katkıları özetlersek, şimdiye kadar pek fazla bir çalışmanın yapılmadığını üzüntüyle kabul etmek gerekir. Osmanlı Türkiye'si konusuna gelince, yapısının, kaynaklarının ve siyasi eğilimlerinin etraflı bir tablosu Polonyalı okurlara ya da bizzat tarihçilere henüz sunulmamıştır. Polonyalı Türkologlar araştırma ve incelemelerini tek başlarına yapmak zorundaydılar. Türkiye'nin siyasi yapısı, Kırım ile ilgili terminoloji hususunda yapılan bazı aptalca hatalara karşın, önyargıdan ya da Polonya'nın bu eski komşularının-maksatlı olarak kınamaksızın-tarafsız bir tablosunu sunmayı başarmaları, Polonyalı Türkologlar'ın haklı olarak onur duymalarını gerektiren bir durumdur. Bu önyargısız yaklaşımın en değerli örneği olarak, aynen genç Kral Ladislas'ın 1444 yılında Varna'da öldürüldüğü gibi, yaşlı *hetman* ve Şansölye Stanislaw Zolkiewski'nin (Julkevski) öldürüldüğü ve Polonya'nın yenilgisiyle sonuçlanan, 1620 tarihinde Cecora kasabası civarında yapılan savaşı konu alan yayını anmalıyım. Bu eserin yazarı olan Ryszard Majewski (Rışard Mayevski), Polonya'nın yenilgisine, esasen, bizzat *hetman*'ın davranışının, yani Babiâli ile imzalanan barış anlaşmasına rağmen, onun Buğdan'daki olaylara aşırı derecede karışmasının sebep olduğundan emindir⁶⁷. Bununla beraber Türkologlar, hem tarihçilerle işbirliği yapmayı ve hem de tarihi gerçeği kavrama yeteneğini geliştirmeyi görev edinmelidirler. Viyana savaşının 300. yıldönümünün kutlandığı 1983 yılı, tarihçilerle Türkologlar arasındaki bağların yavaş ve devamlı olarak geliştirilmesi için özellikle iyi bir fırsat yaratmıştır.

⁶⁶ *Historia chana Islam Gereja III. Tekst turecki wydal, przelozyl i opracowal...* [III. İslam Giray Han'ın Tarihi. Türkçe metin baskıya hazırlanmış, çevrilmiş ve yorumlanmış...] (Varşova, 1971); *Kara Mustafa pod Wiedniem. Zródla muzulmańskie do dziejów wyprawy wiedeńskieje 1683 roku. Z tureckiego przelozyl i opracowal...* [1683 Viyana Seferi'nin Tarihi ile İlgili İslam Kaynakları. Türkçe'den çevrilmiş ve yorumlanmış ...] (Krakov, 1973).

⁶⁷ Bk. Onun *Cecora*'sına. *Rok 1620* (Cecora, 1620) (Varşova, 1970)

Sonuç olarak, Polonya'da tarih ve Türkoloji alanındaki araştırmaların gelecekte alması gereken yön hususunda bazı önerilerde bulunacağım. İlk önce, Polonya'nın Osmanlı tarihinde oynadığı rolün aydınlatılması gerekir. Kemal Beydilli, nasıl önce 1572'de ve daha sonra 1576'da, Babiâli'nin, Polonya ve Habsburglar arasındaki uzlaşmayı, Osmanlı devletine karşı tehlike oluşturduğu gerekçesiyle önlemeye çalıştığını göstermiştir⁶⁸. Nitekim benzer durum, Kanuni'nin yönetiminde de etkili oldu; daha sonraki yıllarda da Babiâli, bu alanlarda kuvvet dengesini korumak hususunda endişe duymuştu. Türk politikası, Polonya'nın çıkarına genellikle oldukça uygundu. Ancak 1672 yılı Türk-Polonya ilişkilerinde dönüm noktasıdır. Polonya yönetimindeki zengin Podolya toprakları da, Osmanlı İmparatorluğu'nun yoksul eyaletlerinden biri haline geldi; Polonya üzerinde kolayca kazanılan "zaferin" etkileri Viyana'da Türkler tarafından hissedilecekti. Sonuç olarak, 1683'de Polonya ile Avusturya arasında ittifak kuran kişinin Kara Mustafa Paşa değil, fakat onun öncülü olduğunu söyleyebiliriz. Kara Mustafa Paşa, gerçekte, Türk siyasi sahnesinde Polonya'nın ne kadar önemli olduğunu en azından babasından bilmesi gereken Köprülüzade'nin hayret verici siyasi duygusuzluğunun kurbanı olarak gösterilmelidir. Birçok Avrupalı tarihçi ülkelerinin, Osmanlı saldırılarından dolayı zararlara uğradığını ifade etmişlerdir. Polonya bu tür zararların dışında kalamazdı. Bununla beraber 1683 savaşını tartışan bir Türkolog, Osmanlılar'ın sonunda, saldırgan tutumları yüzünden ne kadar büyük bir bedel ödemek zorunda kaldıklarını özellikle belirtmelidir.

Son olarak, bu savaşın başlama sebeplerine göz atmalıyız. Kara Mustafa Paşa'nın esasen, Babiâlinin içinde bulunduğu son derece kötü ekonomik durumun baskısı altında hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bundan başka Polonya Kralı, Avusturya İmparatoru ile birleşerek Babiâli ile yaptığı antlaşmayı ihlâl etmiştir. Kral, 1672 yılında olduğu gibi, Osmanlılar'ın saldırı ihtimalinden korktuğundan böyle davranmıştır. Sadrazam'ın Polonya'ya karşı yeni bir saldırı tasarlamadığını şimdi, Türkçe kayıtlardan biliyoruz: o aslında Venedik'in zenginliğine göz dikmişti. Kara Mustafa Paşa'nın Viyana saldırısı yine de, bir şiddet hareketiydi ve Sobieski'nin karşı saldırısını-özellikle son savaşın korkunç tecrübelerinin ışığında-ortak Avrupa kültürünün büyük merkezinin, son derece haklı görülen, savunma hareketi olarak kabul etmek zorundayız.

⁶⁸ *Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der Osmanischen Machtpolitik.* (Münih, 1975)

Bu dönemin olayları, uygun bir perspektive yerleştirilmelidir ve bu görevin, Polonyalı Türkologlar'ın üstlenmek zorunda oldukları en önemli bir görev olduğuna inanıyorum. Ancak bu, tarihin hizmetinde bulunan Türkologlar tarafından uygulanması gereken zengin programda yer alan sadece bir ayrıntıdır. Fikrimce, birkaç bilim dalıyla ilgili bu çeşit araştırma, en acil ve önemli bir görevdir. Ayrıca, Polonyalı bilim adamlarının bu programı, diğer ülkelerin, özellikle Türk bilim adamlarıyla birlikte çalışarak uygulamalarının iyi olacağı düşüncesindeyim; bu hususta onlardan da yardım sağlayacak doğrultuda çaba göstermeliyiz.